

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

„Az biztos, hogy ebben a faluban senki nem lesz hajléktalan”

Durst Judit ^[1]

A lakáshelyzet változása a láposi cigányoknál (1850–2004)

A rendszerváltás utáni Magyarországon a társadalmi hátrányokat egyértelműen fejezi ki a lakáshelyzet (Fábián–Kolosi–Róbert, 2000; Hegedűs–Tosics–Kovács, 2000). A lakosság mintegy felét kitevő olyan csoportok, amelyek bevételeinek zöme létfenntartó fogyasztásra megy, lakáskörülményeik szerint differenciálhatók tovább (Kapitány–Spéder, 2004). A hátrányos lakáskörülmények (vagy ahogy a szakirodalom nevezi: a lakásszegénység) a depriváció hagyományos mutatójának számít.

Cikkemben egy olyan aprófalvi (nevezzük Láposnak) cigányközosségről lesz szó, amelynek példája nemcsak a fentebb idézett kutatási eredmények érvényességét támasztja alá, hanem azt is megmutatja, hogy a társadalmi státus változása – a helyi társadalmi hierarchián belüli felemelkedés, illetve lecsúszás – mennyire pontosan nyomon követhető a lakáskörülményekben történő változás megfigyelésével.

A helyi társadalomról

Lápos Borsod megye, azon belül is a Felső-Bódva vidékének egyik jellegzetes, közel 600 lelkes aprófaluja, ahol a cigány lakosság aránya mára meghaladta a 80 százalékot.^[1] Az 1971-es, az ezer lakosnál kisebb falvakat „kihalásra szánó” településpolitika megtette a maga hatását ezen a helyen is. A körzetesítéssel szinte az összes mozgatható intézményt elvitték a faluból: az általános iskola első két osztályán, az óvodán meg a templomon kívül mára csak egy postahivatal, két kisbolt meg a kocsmá maradt.

Mindezen felül itt működik a megyei önkormányzat (korábban tanács) által fenntartott kiegészítő és speciális iskola (továbbiakban: Intézet), 120 kiskorú gyereknek adva otthont. Az Intézet 30 kilométeres körzetben a környék legnagyobb – és szinte egyetlen – legális munkaadója. A láposi aktív korú nem cigány lakosság 95 százaléka itt dolgozik. Mégis, a falubelieknek erős fenntartásai vannak az intézménnyel szemben. Elsősorban azért, mert a láposi szegény cigányok közül többen az itt nevelkedő fiatalokkal állnak, illetve házasodnak össze.^[2]

Bár Lápos egy falu, mégis két külön világot rejt magában. Két, egymástól szinte teljesen elkülönülő csoport él itt egymás mellett, a legminimálisabb interakciót fenntartva. Az egyik csoportot a parasztok alkotják, akiknek 80 százaléka nyugdíjas. Bár jövedelmi helyzetük alapján nem látszanak sokkal magasabb státusúaknak a cigányoknál, ők is éppen csak a szegénységi küszöb felett vannak, lakáskörülményeik összehasonlíthatatlanul jobbak azokénál. A másik, élesen elkülönülő csoport a cigányoké, vagy ahogy a helybeliek mondják: a „putrisoké”, akik fenn laknak a dombon, a cigánysoron, a faluról szinte leválasztva, a parasztok és az erre vetődő turisták szeme elől elzárva.

Aki felmegy a dombra, mintha másik világba csöppenne. A „putrisok” – mintegy 20 család, összesen 110 ember – olyan, háznak nem nevezhető kunyhókban laknak, amiket már a „cigányszegénység” felszámolására hivatott 1961-es párthatározat is lebontásra ítélte. Akkor itt is sok viskót lebontottak, lakóikat beköltöztették a faluba, persze megint csak olyan helyre, ahol nemigen vannak a parasztok szeme előtt. Ezzel újabb cigánysort kreáltak, amit ma mindenki csak „Cs-sornak” nevez a cigányok részére épült csökkentett értékű lakások után, hivatalos neve pedig Új sor.

A telep azóta újratermelődött. A fiatalok korán megházasodnak, munkalehetőségük, így keresetük nincs, nem marad más választásuk, minthogy beköltöznek a szülőkhöz. Mikor aztán szaporodik a család, nem férnek el, újabb viskót eszékálnak maguknak, a szülői házhoz toldva. Hely van, építési engedély ide a dombra nem szükséges. A polgármester e jelenségre csak annyit mond: *„Az biztos, hogy ebben a faluban senki nem lesz hajléktalan.”*

A putrikban egy-egy 15 négyzetméteres helyiségben gyakran nyolctagú családok laknak, egy ágyon négyen osztozva. Néhányan már a villanyszámlát sem tudják fizetni, nem marad más választásuk, minthogy az ősze beálltával, a nappalok rövidülésével egyre korábban fektetik le a gyerekeket. *„Mit tudok csinálni? Bedőlünk az ágyba négy óra felé, így a gyertya is kitart egy hónapig”* – mondja a régi bányaeépületben lakó 40 éves asszony, akinek öt gyereke közül az egyiket két évvel ezelőtt elvitték állami gondozásba. Az asszonynak azóta egyetlen reménye, hogy az önkormányzat elkezd építeni végre a beígért „szocpolos” (a gyerekek után járó szociálpolitikai kedvezménnyel épülő) lakásokat, és oda már kiadják az intézetből a gyereket.

A falu elcigányosodása meg a munkalehetőség hiánya miatt még az a néhány középkorú nem cigány család is szeretne innen elköltözni, akik eddig valahogy itt ragadtak. *„Ilyen elszegényedett, elcigányosodott környezetben mi lesz a gyerekeiddel? A fiamat nagy nehezen kitanítottam,*

számítástechnikai főiskolát végzett. Egy éve nem tud a szakmájában elhelyezkedni. Pesten akadna talán, ahová felvennék, de ott meg nincs hol laknia. Átkozza, hogy ide született. Már teljesen ki van bukva. Azt mondja, anyu, aki itt marad, elvesz. Amit magamra szedtem 7 év alatt az iskolában, azt itthon egy év alatt elvesztem. Ez egy abszurdum, semmi szórakozás, semmi kulturális lehetőség. De hát itt falun hogy tudsz eladni egy ekkora házat? [200 négyzetméter, 600 négyszögöles kerttel – D. J.] 800 ezer forint, jó, ha annyit kapsz érte. Ezért a pénzért Miskolcon még egy lakótelepi szoba-konyhát se vesz az ember.”

Beköltöző magyar ember a faluban évek óta nincs. Öt évvel ezelőtt települt be utoljára egy miskolci fiatalember, aki Láposon volt katona, és ide házasodott be. Ő azonban megtalálta a számításait. Kereskedelmi vállalkozóként kisboltot nyitott – miután miskolci boltja nem ment túl jól –, és évek alatt sikerült megszednie magát. A szegény cigányok igényeihez igazodva üzemelteti a boltot. *„Ott kell lakni, ahol munka van. Az biztos, hogy nem a parasztokból élek.”* Őt az se nagyon zavarja, hogy lassan „mi maradunk csak itt dísznek magyarok. Mi bajunk lesz?” Gyerekeit ő sem a láposi óvodába, iskolába járattja, ahol a tanulók 100 százaléka cigány, hanem Szilváásra, a körzetibe. Amúgy jól elboldogul az itteni cigányokkal, mindig akad közülük segítsége. A házat nemrég építette fel, a láposi cigányok voltak a „segédmunkásai”, kétezer forintos napszámért, meg 1-2 üveg sörért. Miskolcon ugyanez a munka minimum kétszer annyiba került volna.

A magyarokkal szemben a cigányok közül egyre több nincstelen fiatal házasodik be a faluba. Régebben az volt a szokás, hogy a fiúk hoztak feleséget a szülői házhoz, mostanában viszont egyre több láposi lány is hazahozza élettársát. *„Itt jobb az élet, mert több a fiatal”* – indokolták R.-ék döntésüket, miért nem Jankára mentek lakni, hiszen a férje odavalósi. (Janka Lápostól két falura van, ott 15 százalékos a cigány lakosság aránya.) Így most a szülők házában élnek. A száz évvel ezelőtt épült, ma már roskadozó parasztházból leválasztottak nekik egy 15 négyzetméteres helyiséget, ahol most R.-ék ötödmagukkal laknak.

Még az a néhány kivételes helyzetű cigány család is, akiknek pedig lenne lehetőségük másutt, jobb lakáskörülmények között lakni, visszavágyik Láposra. Azt mondják, ezt szokták meg, szeretnek itt lakni. Itt a természetből meg lehet élni. Tavasztól őszig gombászni járnak, gyógynövényt gyűjtene, somozni, kökényezni mennek a hegyoldalba. És az sem utolsó szempont, hogy a gyalogtávolságra lévő erdőben van annyi fa, hogy mindenkinek jusson belőle, egész évre elegendő tüzelőnek.

A jövő tehát megjósolható. Már az utolsó fázisában tart az az amerikai

nagyvárosok esetében leírt népességszukcessziós folyamat, ami valószínűleg néhány éven belül egy újabb – hogy e vidékről csak egy példát említsünk, Csenyétéhez hasonló – aprófalvi cigánygettó kialakulásához fog vezetni (I. Ladányi–Szelényi, 1998, ill. 2004).

A tágabb környezet

Lápos 1950 óta az Edelényi járáshoz tartozik, amely az Encsi után a „legelcigányosodottabb” közigazgatási egység a megyében. Az itt élő helyi önkormányzati vezetők gyakran mondogatják: *„Néhány év múlva Edelénytől felfelé le lehet húzni a sorompót, és ki lehet tenni a táblát, hogy itt kezdődik Cigányország.”*

Nemcsak a faluban, de az egész észak-magyarországi régióban számottevően nőtt a cigány lakosság aránya az elmúlt tíz év során: Míg 1971-ben az ország roma népességének egyötöde élt ebben a térségben, addig 2003-ban már egyharmada (Kemény–Janky, 2004).

Igaz, a kutatók már a hetvenes években felhívták a figyelmet – a borsodi és a baranyai aprófalvakra vonatkozóan – az akkori szocialista tervgazdálkodáshoz szorosan kapcsolódó településpolitika egyik legkárosabb, bár nem szándékolt következményére: a szelektív elvándorlás miatt elsorvadó kistelepülések elcigányosodására. (Havas, 1988, ill. 1999; Ladányi–Szelényi, 1998).^[3] A végeredmény a legújabb kutatások eredményeiből mára már ismeretes: az elmúlt tíz év során egy újfajta (lakóhelyi) szegregációs forma alakult ki Észak-Magyarországon: az elcigányosodó kistérség. (Az Encsi térségről I. Virág, 2004.)

Az általunk vizsgált, túlnyomórészt az Edelényi járáshoz tartozó 18 Felső-Bódva vidéki falu közel egyharmadában 50 százalék felett volt 2002-ben a cigány lakosság aránya (Durst, 2002).^[4] E vidék falvai gyakorlatilag három nagy csoportba sorolhatók. Az elsőbe tartoznak a Lápos típusú, korábban „központi szerepkör nélkülinek” minősített, mára már többségében szegény cigányok lakta „gettósodó” aprófalvak, amelyek helyzetét Szelényiék az amerikai *underclass* pozíciójához látják hasonlónak (I. Ladányi–Szelényi, 1998, ill. 2004). Ezek az aprófalvak azzal, hogy a szocialista településpolitika minden „igyekezete” ellenére sem haltak ki, a cigányság „településmeztartó erejét” bizonyítják.^[5]

A második csoport tulajdonképpen két alcsoportra osztható. Az egyiket a volt székhely-községek – mint például Bordó vagy Szilvás – alkotják, amelyek mindig is elegendő humán, illetve anyagi erőforrással rendelkeztek ahhoz, hogy érdekeiket érvényesíteni tudják, és a helyi cigány lakosság arányát a kritikus 20 százalék alatt tartásuk (Havas, 1998). Többnyire úgy,

hogy nem engedték beköltözni az általuk „nem megfelelő színvonalúnak” minősített roma családokat. *„Tűzzel-vassal mindent elkövetek, hogy itt új cigányok ne maradjanak meg. Ha kellett, lebontattam a tetőt a düledező ház fölül, ahova beköltöztek. Nem bántom őket. De a falu is bírál engem, hogyha mindenkit befogadok.”*[6], 15 százalék alatt még kezelhető a helyzet, 15-20 százaléknál már nagyobb a feszültség, 20-30 százaléknál már az ingatlanok elértéktelenednek, ott pedig, ahol 30-40 százaléknál több a cigány, kifejezetten erős konfliktusok vannak, és szinte kezelhetetlen a probléma.”[7]

A másik alcsoportba az a néhány kivételes helyzetű falu tehető, ahol megmaradt a helyi „agrár elit” – többnyire hazamenekülvén a nagyvárosi munkanélküliségből, szülőfalujában remélve hosszú távon megélhetést –, és élére tudott állni a „parasztok” (így nevezik őket erre felé a cigányok) erős helyi közösségének, így a legkülönbözőbb eszközökkel sikerült megakadályozni a cigányok beköltözését vagy elérni a nem odavalónak vélték elköltözését. *„Ha akarnának, se tudnának itt megmaradni. Elűzik őket a parasztek. Csúnya módszerekkel. Mert a parasztember mezei tulajdonához nyúlnak. Mik azok a csúnya módszerek? Például jön az éjszakai ijesztgetés meg hasonlók. Itt olyanok a parasztek, hogy nem tűrik meg a cigányokat. Próbálok mindent megtenni, hogy ne vegyenek itt házat. Meddig lehet ezt húzni, nem tudom. A szomszéd faluban is azzal kezdődött, hogy vettek két házat, aztán elszaporodtak. Nálunk most akartak megvenni egy régi leromlott épületet. Ahogy megtudtam, azonnal összehívtam a testületi ülést – az is helybeli volt, aki el akarta adni –, és megszavaztuk, hogy inkább az önkormányzat veszi meg a házat.”*[8]

Végül a harmadik típusba azok a kihalófélben lévő, elnéptelenedő falvak tartoznak, amelyek hosszú évekig „sikeresen” megakadályozták, hogy cigányok ingatlant vegyenek, illetve ott ragadjanak a településen. Közülük néhány szerencsésebbet a távoli városiakok természet szerete, illetve csend utáni vágyakozása mentett meg a kihalástól: ezek mára gyakorlatilag „üdülőfalukká” váltak. Ilyen például Bányos vagy Egerszeg.

Igaz, a múlt század első feléig Abaúj-Torna megyéhez tartozó, jellegzetesen aprófalvas Felső-Bódva vidékén már az első országos, 1893-as cigányösszeírás szerint is sok roma lakott, az ország akkori cigány lakosságának 10 százaléka, ám korábban a helyi döntéshozók mindig kínosan ügyeltek arra, hogy egyenletesen szórják szét a cigányokat a megye területén. Egy 1783-ból származó rendelet utasítása szerint például nem volt szabad egy faluban koncentrálni a cigányokat, hanem több községbe, külön-külön kellett őket elhelyezni, hogy „ne érintkezhessenek egymással, és ne éljenek tovább sajátos módjukon” (l. a Torna megyei helytartótanács 1783. évi október 9-ei rendeletét, idézi Salamon, 1996). Így aztán nem meglepő, hogy bár az 1893-as összeírás szerint Abaúj-Torna

vármegye volt a történelmi Magyarország „legcigányosabb” megyéje, mégis csak egyetlen olyan ezer fő alatti település volt itt, ahol a cigányok aránya meghaladta a 10 százalékot (Havas, 1999) – a legtöbb községben többnyire legfeljebb 2-3 család lakott.

Ettől a XVIII., illetve XIX. század végi, a roma–nem roma lakosság számarányát tekintve viszonylag kiegyensúlyozott helyzettől hosszú út vezetett a szegregáció mai, legújabb formájához: a hatvanas években „szerepkör nélküli településeknek” minősített, vagy ahogy a láposi parasztok mondják: „áldozatfalvak” alkotta kistérség elcigányosodásához. Ennek az útnak a különböző állomásait próbáljuk az alábbiakban Lápos példáján bemutatni, a helyi cigány népesség lakásmobilitásának, a lakóhelyi integráció, illetve szegregáció váltakozásának nyomon követésén keresztül.

Lakóhelyi integráció

Az első megyei cigányösszeírás, amely már Láposon is említ cigányokat, 1854-ből származik. Eszerint a faluban ekkor két cigány család élt, ám hogy melyik házban, milyen jogcímen laktak, arról nem esik szó.

A megye közgyűlésének felhívására válaszolva a falu jegyzője a következőket írta: *„Abaúj-Torna vármegye Lápos helységben lévő cigánycsaládok összeírása: Káló József helységünkben éjjeli baktárságból élvezik. Kinek is van házi családja 2 fiú, 3 leány, maga és nője összesen heten. A másik, Kuru Gergely muzsikálásból élvezik. Szomszéd helységekben folytatja némelykor működését, különben a helységben, mint cigány szokott élni, kér, holmit kap, úgy él három családjával és így helységünkben férfi cigányok vannak öten, összvéen vannak 10 személy. (...) Ui. A fent írtak útlevelekkel egy sincs ellátva, miután helységünkben születtek, s állandóul ott laknak, és a fent említetteknél más keresetmódjuk nincsen.”*^[9]

A 15 évvel későbbi, 1869. évi népszámlálás (cenzus) már csak a Káló-családot találja Láposon, Kuruék eltűntek. A Káló-család viszont népes: három külön háztartásban összesen tizenhatan laknak. (A népszámlálás felvételi egysége a háztartási lajstrom volt, amely az egy háztartásban élő lakófeleket tartalmazza.) A cenzus alapján már be lehet azonosítani a cigányok lakóhelyét: e forrás tanúsága szerint az ekkor még a falu lakosságának mindössze 5 százalékát kitevő cigányság nem elkülönülten, a nem-cigányoktól szegregáltan lakott, hanem a nincstelen zsellér napszámosok mellett – valószínűleg a község tulajdonában lévő

házakban.[10] (Ugyanezt találták Szelényi Ivánék is az észak-magyarországi aprófalú, Csenyéte esetében, I. Ladányi–Szelényi, 1998.)

A falu elején az uradalom „alkalmazottjai” (uradalmi felügyelő, gazdatiszt, erdőkerülő stb.) található; valamivel arrébb, a cselédházakban – egy szobába gyakran két népesebb család is bezsúfolva – laknak az uradalmi cselédek, akik többnyire a szomszédos falvakból származnak. Utánuk következnek a földművelők (legalábbis az összeírók ezt a kategóriát használták foglalkozásuk megjelölésére), majd a felvégen, utolsóként, a nincstelen zsellérnapszámosok után, a cigány családok házai következnek. Az 57. számú házban lakik például Káló András, láposi születésű, 29 éves „cigány napszámos”, feleségével, Varga Máriával, aki a szomszédos Petriből származik, illetve két kiskorú gyermekével. Valószínűleg nincstelenek lehettek, állatuk nincs, házuk a község tulajdonában van.

A következő, 58. sz. házban idősb Káló József lakik, foglalkozására nézve szintén a cigány napszámos megjelöléssel szerepel, 66 éves, a szomszédos Borsod megyéből, annak is Galvács nevű falujából költözött ide, felesége Kóré Mária, a Lápos melletti faluból, Tasnádiból származik. Hatodmagukkal élnek, egy szoba konyhában. A következő, a falu legutolsó házában lakik fiuk, ifj. Káló József, négy fiával és feleségével, Ficzu Julissal, aki Szendrőről való.

Lakóhelyi szegregáció

Az 1896-tól rendszeresen vezetett polgári – születési, házassági, valamint halotti – anyakönyvek lakóhelyi bejegyzései a láposi cigányok esetében kivétel nélkül csak a falu nevét említik meg, a házsám egyetlenegy esetben sem szerepel egészen az 1930-as évek végéig. A magyarok (nem cigányok) nevei mellett ugyanakkor többé-kevésbé következetesen feltüntetik a házsámot. Lehet hogy a cigányok ekkortól már nem a falu belterületén, házakban laktak, hanem a falu végét jelző temető fölötti (a ma is meglévő) telepen, a maguk építette kunyhókban?

Erről biztosat, egyelőre, csak 1928-tól tudunk, Szucsák Elemér helyi tanító elbeszéléséből. *„Az én időmben, 1928-tól 1953-ig, amíg el nem jöttem onnan, egyetlen cigány se költözött be a faluba. Mind fönt laktak a hegyoldalban, a későbbi mészkőbánya aljában. Használatlan hegyoldal volt az, agyagos faluvége, a temető szomszédságában, vékony földréteg volt rajta, a kutya nem törődött vele. Vagy 7-8 cigányputri volt ott. A cigányok maguk húzták fel a kunyhóikat, egy méter magasán trágyával rakták körül, úgy melegítették fel. Így a víz sem árasztotta el őket. Volt egy cigány, aki még a fajtája közül is ki volt közösítve: a telepen túl lakott, a Grulyó Józsi, csak úgy hívták, Dögös Józsi, mert ő volt a gyepmester. Na, annak volt egy deszkabódéja a hegyoldal tetején, kétujjnyi rés is volt a deszkák között, a*

szél ki-be fűtyült azon. Egyetlen egy lakott közülük házban, a Mata Sándor, aki valamelyik szomszédos faluból jött, de ő csak félcigány volt, amúgy szegkovács. Nem művelte a mesterségét, mert ebben a kis faluban senkinek sem kellett a cigányszeg, ahogy akkor hívták. Úgyhogy nagy szegénységben élt ő is, de legalább nem viskóban, hanem egy egyszerű parasztházban.”

A harmincas évek közepén – a körzeti orvos megbízásából – a tanító 70 cigányt írt össze Láposon, ami akkor a helyi lakosság 12 százalékát jelentette. Az ötvenes évek legelejétől az iskolai anyakönyveknek köszönhetően már írásos dokumentum is van arról, hogy a cigányok a múlt század közepén is a többségi lakosságtól elkülönülten, telepen laktak, ami az ötvenes évek bejegyzései alapján már akkor a mai (Dankó utca) nevet viselte.

Újabb integrációs hullám

Az iskolai anyakönyvek lakcím-bejegyzései, valamint az érintettek leszármazottainak elbeszélései alapján pontosan rekonstruálható, hogy az első cigány családok 1963-tól kezdenek lejönni a telepről, beköltözni a faluba.

A hatvanas évek közepétől vezetett lakónyilvántartó könyv adatai alapján '65-ben már öt roma család lakott a faluban, mindegyik családfőnek akkor már néhány éve állandó munkahelye volt Ormosbányán. *„Ezek rendes emberek voltak, nem úgy, mint most amazok a putrisok fönt a telepen. Keményen dolgoztak, a saját szememmel láttam, egy brigádban voltam velük”* (Lajos bácsi, 60 éves „paraszt”). Az első bányászcsaládok beköltözését még néhány újabb – a helyi parasztnak szóhasználatával élve „kiemelkedett” – cigány család házépítése követte. '65-ben költözött le a faluba például Cs. Elemér, akit a láposi cigányok közül egyetlenként bevettek a helyi téeszbe, és aki már ekkor a helyi cigány elit prominens képviselőjének számított.

A hatvanas évek vége felé a Láposhoz hasonló aprófalvakat sújtó településpolitika mellékkövetkezményeként itt is megkezdődött a szelektív elvándorlás, amelynek az itt maradt cigányokra nézve talán legkárosabb velejárója az volt, hogy nemcsak a jobb módú parasztnak költöztek el, de velük együtt a szegénysorból kiemelkedett, magasabb státusú cigány családok is. Így a láposi roma társadalom elveszítette a közép-, illetve a felső rétegeit. (A szelektív elvándorlás, illetve a helyi népesség kicserélődésének elsősorban is a borsodi és a baranyai kistelepüléseket érintő folyamatát a szakirodalom már kimerítően tárgyalta és szemléletesen leírta. L. Havas, 1999; Kemény–Janky, 2004; Ladányi–Szelényi, 1998.)

Láposon a cigány népesség asszimilálását kitűző, országos párthatározatok sorába tartozó, 1965-ben született rendeletnek, amely a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” szolt, csak több mint egy évtizeddel később lett fogantatva: ’81-ben adták át azt a 12 „Cs-házból”^[11] álló sort, amely ma az Új sor nevet viseli, ám a cigányok parasztoktól való lakóhelyi elkülönítését továbbra is fenntartotta. (A telep felszámolásokról I. Berey, 1990.) Ennek ellenére az itt lakók mégis státusnövekedésként élik meg a régi telepről való leköltözést: *„Cigánysorról cigánysorra jöttem, de akkor is jobb ez nekem. Szeretnék haladni, hogy megmutassam, lehet fejlődni, lehet mit kezdeni az élettel, igaz, nehéz munkával”* – mondja Laci, akit – a mindmáig a régi telepen lakó családja – csak „Rendőrnek” szólít, ezzel is szimbolizálva a „testvérei közül kiemelkedni vágyó” és a többi cigány között fennálló aszimmetrikus viszonyt.

Néhány család azonban semmiképpen sem akart „egyik cigánysorról a másikra” menni, ezért a kedvezményes hitel meg a családfők rendszeres havi keresetének segítségével az akkor már elvándorolni készülő jobb módú cigányok házaikat vették meg. *„Főnt a soron laktunk, anyósomé volt a ház. Azt lebontották, de már akkor az nem is ház volt, patkányfészek volt. 4 gyerekkel laktunk abban a putriban. A patkányok mind harapdálták a gyerekek lábát. Akkor aztán bejöttünk a faluba, egy cigánytól vettük meg ezt a házat, 900 ezer forintért. Üres volt a ház, 4 csupasz fal, 4 gyerekkel. Mindent elvitt belőle az a cigány, még a bojler is, a fürdőkádát is, de még a villanykörtéket is kicsavarta a lámpából. De legalább bent vagyunk a faluban”* (K. Juli, 7 gyerekkel, 45 éves).

A „lakóhelyi integráción” keresztül történő státusnövekedés az utóbbi évekre a falu elcigányosodása miatt értelmét veszítette. Aki tehetett, a cigányok közül is már korábban elköltözött a településről. Akik maradtak, ők a legszegényebbek, legkiszolgáltatottabbak, napról napra éppen hogy csak elő tudják teremteni a mindennapi betevőt, és akiknek nem is maradt más vágya, minthogy felépüljenek végre az évek óta ígért újabb „szocpolos” lakások, mert mára már az új cigánytelep is elviselhetetlenül zsúfolttá vált. *„Én már csak egyre vágyok, olyan szép nagy házra. A gyerekek is mondják, hogy anyu, mikor lesz saját házuk, fürdőszobánk? Má’ nekem mindegy, te is csak a gyerekeidre törekszel, nem?”* (H. Zita, 22 éves, 5 gyerek édesanyja.)

„Ebbe bele vagyunk örülve, ebbe a szocpolos házba! A polgármester már évek óta nem tudja elintézni, csak ígéretet mindenfélét. Pedig maga is megmondta, hogy ami itt van, az már emberhez méltatlan körülmény. Máshol érdekes, hogy el tudják intézni. A tévében láttam, hogy a sz.-i cigányoknak is építik az új házaikat. Csak ez a miénk nem tudja elintézni.

De az biztos, hogy nem is választom meg újra!!!” (Cs. Nándi, telepi cigány, akit a társai csak „Tanítónak” hívnak, mert mindig mindent tud.)[12]

Lakásviszonyok 2000-ben

A rendszerváltás óta felgyorsuló folyamat, a helyi társadalom két részre szakadása a lakóhelyi elkülönülésben, szegregációban pontosan nyomon követhető.

Fönt a hegyoldalon, a putrisoron, hivatalos nevén a Dankó utcában a házak egy része omladozó parasztház, többségük azonban a cigányok által épített viskó. *„A padlózat földes, az ajtók és az ablakok rosszak, mivel többnyire bontásból származnak. A szobák 9-12 négyzetméter alapterületűek. A tető gyakran hiányos, úgy, hogy beesik az eső, de ahol nem, ott is többnyire beázik. Fűtésre tűzhelyet használnak, amely csak addig melegít, amíg a tűz ég. A hagyományos telep zsúfolva van házakkal.”* A fenti sorokat Kemény Istvánék 1971-es országos cigányvizsgálatának beszámolójából idéztük. Ezek, a cigánytelepekre több mint harminc évvel ezelőtt jellemző állapotok ma, 2004-ben is igazak a láposi telepre.

Bár még mindig jelentősen jobb az Új soron, Cs-házakban lakó romák helyzete, mint a telepieké, zsúfoltság szempontjából már ott is majdnem hasonlóan rossz a helyzet.

A kéthelyiséges Cs-lakásokban minimum kettő, de néha három népes család lakik. Ha valamelyik családból a felnőtté vált gyerek asszonyt vagy férfit hoz a házhoz, a szülők leválasztanak nekik egy részt az egyik (15 négyzetméteres) helyiségből. A fiataloknak annyi helyük lesz így, hogy egy ágyat éppen be tudnak állítani a „szobájukba”, azon alszanak egy-két, néha három gyerekükkel.

Roszbab esetben nincs mit leválasztani, ilyenkor az anyós együtt lakik a fiatal családdal. H. Pirkáéknál például, aki 40 négyzetméteres Cs-lakásába két gyerekét is kénytelen volt családotól befogadni, így most egy házban 11-en élnek együtt, ebből 6 kisgyerek. Pirka úgy tudja elviselni az egyébként elviselhetetlen zsúfoltságot, hogy szinte sosincs otthon. Hol testvéreinél, hol gyerekeinél szomszédol, segít a házimunkában, de leginkább az idős, özvegy K. néninél lehet megtalálni, akinek egy csésze kávéért is bármilyen munkát elvállal.

Nemcsak a zsúfoltságot illetően, de az összes lakásfelszereltségi mutató alapján is óriási a különbség a cigányok és parasztek státusa között.

1. táblázat: Lakásfelszereltség-mutató Láposon a különböző

etnikumoknál (%) (N=113)

<?xml:namespace prefix = o ns = "urn:schemas-microsoft-com:office:office" />	Cigány	Vegyes	Nem cigány
A házban / lakásban van:			
elektromos áram	93,2	100,0	100,0
központi vagy gázfűtés	1,7	8,3	52,4
vezetékes víz	5,1	16,7	59,5
melegvíz	6,8	8,3	52,4
telefon	22,0	33,3	83,3
fürdőszoba	11,9	16,7	64,3
WC a házban	8,5	16,7	64,3
nedves fal	52,5	50,0	19,0
tető, ami beázik	59,3	50,0	14,3

Forrás: Saját adatfelvétel 2000 nyarán (a Szelényi Iván vezette Szegénység és etnicitás című kelet-európai összehasonlító szegénységvizsgálat kérdőívének felhasználásával)

Miként az adatok is mutatják (1. táblázat), Láposon a cigányok legtöbbször lakáskörülményeit a legelemibb komfort hiánya jellemzi. Több mint 90 százalékuknak nincs folyóvíz a házában, szinte mindannyian a közutakról hordanak vizet. Ez főleg a „cigánysor” végén, a domb tetején lakóknak jelent nagy nehézséget az esős évszakok beköszöntével. Tőlük mintegy 300 méterre van a legközelebbi kút. Mivel aszfaltozott út itt nincs, sokszor csak gumicsizmában lehet megmászni a sártól iszamos domboldalt. Ahogy pedig a cigányok házaiban általában nincs folyóvíz, az sem meglepő, hogy a háztartások 90 százalékának se fürdőszobája, se vécéje. A telepen egy árnyékszékre három család jut, ami átlagban 15 embert jelent. A Cs-soron ennél kicsit jobb a helyzet, ott általában minden házra jut egy kinti vécé.

Igaz, a fürdőszoba a gáz bevezetésével együtt még mindig „luxusnak” számít ezen a vidéken. A láposi magyar családok 60 százalékának sincs fürdőszobája. Ez főként az idősebb generációra jellemző, akik megszokták a komfort nélküli életet, és ezen öregkorukra sem látják értelmét változtatni. *„Mikor a gyerekek hazajönnek Miskolcra, mindig mondják, hogy anyu, mikor lesz már fürdőszobád? Nekik nagyon hiányzik a vécé, a fürdőkád. De minek vezessem én már be a gázt, minek építsek fürdőszobát öregkoromra? Ezt a házat a kutya se fogja megvenni.”*

Ami érdekes: a láposi cigányok „szubjektív” – saját megítélésük alapján kirajzolódó – lakáshelyzete nem mutat olyan nagy eltérést a parasztkétől, mint ahogy azt az objektív lakáskörülmények igazolnák. (Országosan reprezentatív adatokon is hasonlóan gyenge összefüggést találtak

Spéderék a szubjektív és az objektív helyzet között, I. Spéder–Kapitány, 2004.) Ez persze nem jelenti azt, hogy a „szubjektív” mutatók ne lennének rosszak: közel egynegyedük mondja valamennyire életveszélyesnek lakását, 40 százalékuk pedig egészségtelennek. Az objektív mutatók szerint viszont 54 százalékuk lakásában nedves a fal, és majd 60 százalékuk olyan házban lakik, aminek beázik a teteje.

A szegény cigány családok esetében a kedvezőbb szubjektív megítélésnek az lehet a magyarázata, hogy sokan beletörődtek helyzetük megváltoztathatatlanságába. (Néhány családon a „szocpol” lakásépítés esetleges beindulása sem segíthet, hiszen több százezer forintért már régebben eladták az első lakás építésére felvehető állami támogatásukat.) A régi bányairodában 4 gyerekével élő, hivatalosan „önkéntes lakásfoglalónak” minősülő 40 éves cigányasszony, akinek két éve a villanyát is kikapcsolták, például egyike volt azoknak, akik fent a soron „megfelelőnek” minősítették lakáskörülményeiket. *„Itt a hegyen nincs az a zshivaj, nem zsinatolnak annyit a gyerekek, nem üvöltetik a magnót, mint bent a faluban, az Új soron. Itt csend van, szeretek itt lakni.”*

Úgy tűnik, minél régebb óta lakik valaki extrém szegénységben (lásd a putrisokat), annál apatikusabb, beletörődőbb lesz sorsának megváltoztathatatlanságát illetően.

Azok, akiknek a szülei még a nyolcvanas években egyet előre tudtak lépni a helyi státushierarchiában, azaz már nem a régi, hanem az új soron laknak, még reménykednek, hogy javulnak majd a körülményeik. *„Ha felépülnének a szocpolos lakások, legalább lenne a gyerekeknek egy olyan házuk, amiért nem kell szégyenkezniük az iskolában. Lenne fürdőszobájuk, külön szoba, külön ágy. Én már másra nem is igen vágyok.”*

A „rendes” ház mint a többségi társadalom szemében a „kiemelkedés”, pontosabban a „tisztességes” (értsd paraszti) életvitel szimbóluma a láposi cigányoknál is a leginkább vágyott javak közé tartozik. A helyi többségi társadalom előítéleteinek része az a vélekedés, hogy a cigányok *„nem tudják rendben tartani a környezetüket, megeszi őket a kosz, lám, a Cs-lakások is lassan putrikká lesznek”*. Ebben a kontextusban válik érthetővé, miért olyan fontosak a jó lakáskörülmények a kiemelkedett, magukat már cigánynak nem tartó emberek számára. Anca, akinek apja „tanult paraszt”, ahogy a helybéliek mondják, anyja viszont cigány származású, így fakadt ki, mikor az iskolában lecigányozták: *„Már hogy lehetnék én cigány, mikor olyan nagy házban lakunk?!”*

A láposi szegény roma családok amúgy is rossz lakáshelyzetét még

kilátástalanabbá teszi, hogy nemcsak a putrik, de a faluban lévő cigányok lakta parasztházak is közel százévesek, és többségük a háború óta nem volt felújítva. A megyei statisztikai hivatal adatai szerint Láposon a házak zöme 1900 és 1930 között épült, a legutóbbi húsz évben felhúzott épületek aránya mindössze 5 százalék. Ráadásul a cigány családok ingatlanjainak többségét (55 százalékát) több százezer forintos OTP-tartozás terheli. Sokan közülük már évek óta nem fizetik a hátralékot: *„Azt mondták korábban, hogy nagycsaládosok vagyunk, ne fizessünk, mert el lesz törölve az OTP.”*

A polgármester úgy próbál segíteni a hátralékosokon, hogy pályázati pénzből 7 család esetében a havi törlesztés felét (3-5000 ezer forint) az önkormányzat állja, azzal a feltétellel, ha a másik felét az érintettek maguk is befizetik. Hogy a többi családdal, akiknek egyre halmozódik a tartozása, mi lesz, azzal pillanatnyilag senki nem törődik. Néhányan közülük már a többedik felszólító levelüket kapják kézhez, melyben tudatják velük, ha 30 napon belül nem fizetnek, kilakoltatják őket. A polgármester a levelekre így reagál: *„És most mit tudjak csinálni? Ennyi embert csak nem tehetnek ki az utcára.”*

„Lakásbiznisz” és uzsora

A láposi szegény romák kilátástalannak tűnő helyzetén nem javít a helyi „cigány elit” újabb piaci manővere: a „lakásbiznisz”. A „Milliomos” (illetve családja) – így nevezik a helyiek T. Atit, aki a „kamatos kölcsöneiből” néhány év alatt láposi viszonylatban jelentős vagyonra tett szert – újabban házvásárlásba fekteti be lekötetlen tőkéjét.^[13] Általában a szegény cigányok elesettségét kihasználva, kedvező áron felvásárolja azokat a házakat vagy viskókat, amiktől tulajdonosaik pénzsűkében kénytelenek megszabadulni, hogy aztán immár magasabb áron, akár részletfizetésre (természetesen kamat mellett) továbbadja azoknak, akik éppen önálló lakásra szorulnának. Többnyire azért, mert megszületett az első gyermekük, és szeretnének magukban, a szülői ház elviselhetetlen zsúfoltságától megszabadulva lakni.

Ez az átmeneti önálló élet azonban eddig még senkinek sem sikerült néhány hónapnál tovább. Aki ugyanis nem tudja rendszeresen fizetni a havi törlesztő részletet, azt a „Milliomosék” menthetetlenül kilakoltatják (ha nem megy önszántából, akkor erőszakkal). A láposi polgármester számára egy ideje követhetetlen a lakáspiacon történő mozgás. *„Nekem már fogalmam sincs, ki hol lakik éppen most. Csak annyit tudok, hogy ami itt folyik, az már rosszabb, mint a maffia.”*

Az alábbi példával illusztrálva látszik talán legérzékletesebben a helyi lakás piac nehezen követhető gyors mozgása, illetve a helyi cigány elit lakásügyleteinek rejtett természete. A Rendőr, aki két éve még büszkén mondta: annak ellenére, hogy újabb cigánysorra költözött (vagyis Cs-lakásba), ezt státusnövekedésként éli meg, illetve akként, hogy legalább „megmutatta” a falubélieknek, cigányként is lehet előre haladni, most újra lefelé csúszik a társadalmi hierarchiában. Két évvel ezelőtt elvált, hogy elvegye régi szerelmét, a láposi családból származó egyik Toldi lányt. Új asszonyával, aki melleleg három kicsi gyereket hozott a házasságba, építkezni kezdett fönny a hegyoldalon, a Dankó utcában. Az építkezés elején még azt mondta, igaz, hogy visszakerült megint a cigánytelepre, de nem olyan putrikban fog lakni, mint az ottaniak, hanem rendes házban. A házépítéshez a polgármestertől (aki benne látta a cigányok „kiemelkedésének” legesélyesebb jelöltjét) rengeteg segítséget kapott: *„Adtunk kamatmentes hitelt neki, 50 ezer forintot, amit nem szoktunk, kapott 20 ezer forint segélyt, előbontott téglát. Eddig ráköltött 150 ezer forintot, most meg eladta 100 ezerért Atinak. Hiába bíztam benne, kiderült, ő se különb, mint a többi.”* Rendőr így kommentálja a visszacsúszást: *„Nem bírtam anyagilag, majd belerokkantam. Ráadásul ott állt üresen a régi Cs-házam, amiért a testvéremnek havonta 3000 forint OTP törlesztő részletet kellett fizetnem, mert azzal vettem meg tőle annak idején az ingatlant, hát inkább visszaköltöztem. A testvérem is örült neki, mert a szomszéd már kezdte bontani az ajtót, ablakot, leszerelte a villanyt – azt gondolta, úgyis üresen áll a ház.”*

Rendőr félig elkészült házát az új tulajdonos, a „Milliomos” Ati újíttatta fel, hozta tető alá, aztán pedig kétszer annyiért, amennyiért megvette, eladta Gyuszóéknak, havi 10 ezer forintos törlesztő részletre, amit a helybeliek csak lakbérnek neveznek. *„Ennyi albérletet még Miskolcon sem kérnek el egy szobáért”* – morognak, de persze mindenki tehetetlen.

Pedig Gyuszóéknak megadatott volna, hogy jobb lakásban lakjanak. Gyuszó felesége, Mari az Intézetben tanult. Tavaly, miután végzett és hozzáment a falubéli Gyuszóhoz, az Intézet a végzéskor járó ún. életkezdési támogatásból vett neki egy házat a szomszédos faluban, Bordóban, ahol alig van cigány. Egy év sem telt el, és a fiatal házaspár eladta a bordói házat „a család meg a fa végett”.^[14] Hazaköltöztek Láposra.^[15] *„Itt nőttek fel, itt szerettek lakni, itt van a család, a barátok, jobb itt nekünk”* – mondja Gyuszó. A bordói parasztok viszont csak csóválják a fejüket: *„Gyöntöltük a fejét a fiatalasszonynak, hogy ne menjenek el, ne menjenek vissza a nyomorba, Láposra. Hiába. Pedig a*

szomszédok is segítették őket, a szomszédasszony főzni tanította a lányt, mégis, míg itt laktak, addig is állandóan Láposon voltak. Csak úgy maradnak meg másutt, ha nincs családi kötődésük Láposra. Már a tapsolósereg hamarabb várta őket otthon, mint ahogy a pénz kiért volna. Közös gazdálkodás alá kerül ilyenkor a pénz, ezért folyik el olyan hamar.”

Gyuszóék tehát visszatelepültek Bordóból, és eleinte Ati Rendőrtől vásárolt, rendbe hozott házába költöztek, fel a telepre. Fél év elteltével azonban annyi adósságuk halmozódott fel Ati felé, hogy a Milliomos kilakoltatta őket. Pillanatnyilag Gyuszó szüleihez költöztek vissza, ahol most egy lakásban hatan laknak, 15 négyzetméteren.

Ati pedig újra vevőt keres a megüresedett házra, újabb kétszázezer forintért.

Jegyzetek

[1] Lápost (illetve a cikkben szereplő többi települést) hiába keresi bárki is a térképen, nem leli. Lápos fantáziánév, amelyet az itt lakók személyiségi jogainak védelme érdekében használunk a falu valódi neve helyett.

[2] Bár az intézet igazgatója meg a szomszéd faluban lakó körjegyző egészséges „vérfrissítésként” értékeli az effajta házasságokat, mondván, jót tesz a láposi cigányoknak, ha „friss vér” kerül a családba, a helyi polgármester meg a parasztok mégis aggódnak a falu jövőjéért, mert attól tartanak „még több fogyatékos gyerek fog születni Láposon”. Valójában az intézetben élő, 90 százalékban állami gondozott fiataloknak csak egyharmada „szellemileg enyhén sérült”, a többség szociális okokból került ide.

[3] A slumosodó városi lakónegyedek „gettósodásáról” Ladányi tanulmánya szolgáltatott tanulságos adatokat (Ladányi, 1989).

[4] Az adatok a helyi önkormányzatok vezetőivel 2002-ben, az Andorka Tudományos Társaság ösztöndíjának támogatásával készített interjúkból származnak: azaz a cigányként definiálás kritériuma ebben az esetben is az érintetteket ismerő (legalábbis ismerni vélő) többségi társadalom minősítése volt.

[5] E kifejezés szándékosan rímel Havas Gábor találó frázisára, a „szegénység településmegtartó erejére” (I. Havas, 1999, 173.).

[6] Részlet a szilvási polgármesterrel folytatott beszélgetésből.

[7] Részlet az edelényi polgármesterrel folytatott beszélgetésből.

[8] Idézet a szentbenedeki polgármesterrel készített interjúból.

[9] Forrás: Supis Ciganov, a kontármesterek összeírásáról szóló rendelet (Kassa, Megyei Levéltár).

[10] Azt, hogy ki melyik házban élt az összeírás idején, az 1869-es kataszteri térkép, a hozzá tartozó birtokrészleti jegyzőkönyv, illetve a népszámlálásban szereplő házsám összevetésével tudtuk meg. (A módszerről l. többek között Szelényi–Ladányi, 2004.)

[11] Az 1965-ös telep-felszámolási akció keretében az addig telepen lakó romák kedvezményes kamatú lakáshitelt kaptak, amiből – egyebek mellett – az átlagos családi háznál kisebb és rosszabb minőségű, úgynevezett „Cs” (csökkentett értékű) házakat építhettek maguknak (Kemény–Janky, 2004).

[12] A láposi magyar származású polgármester, akinek néhány éve még komoly tekintélye volt a cigányok előtt – nem mellékesen azért, mert hosszú évekig volt a tanítójuk a helyi általános iskolában –, úgy tűnik, kezd belefáradni, hogy lépten-nyomon beleütközik a „bürokrácia útvesztőibe”, ahogy ő mondja, és hiába van meg a telek, mégse tudja elkezdeni a szocpolos házak építését. De ez a történet már egy újabb cikk témája...

[13] A láposi cigányok megélhetési forrásairól l. Durst, 2002.

[14] Értsd: Láposhoz közel van az erdő, gyalog el lehet hozni a tüzelőnek való fát.

[15] Az intézet segítségével tavaly másfél millió forintért vásárolt ház most 500 ezer forintért talált gazdára, egy miskolci vállalkozó vette meg vadászháznak.

Hivatkozott irodalom

Berey Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In Berey Katalin – Horváth Ágota: Esély nélkül. Budapest, Vita kiadó, 1990.

Durst Judit: „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul.” Adalékok egy kistalusi cigányközösség szegénységéhez. Esély, 2002. ősz.

Fábián Zoltán – Kolosi Tamás – Róbert Péter: Fogyasztás és életstílus. In Kolosi–Tóth–Vukovics (szerk.): Társadalmi Riport, 2000. Budapest, Tárki, 2000. 225–9.

Havas Gábor: A kistelepülések és a romák. In Kemény István (szerk.): A cigányok Magyarországon. Budapest, MTA, 1999.

Hegedűs József – Kovács Róbert – Tosics Iván: Lakáshelyzet az 1990-es években. In Andorka–Kolosi–Vukovics (szerk.): Társadalmi Riport, 1994. Budapest, Tárki, 1994. 137–64.

Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: Szegénység és depriváció. Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 4., 2004.

Kemény István (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.

Kemény István – Janky Béla: A magyarországi cigány népesség a 21. század elején. Borsodi és baranyai falvak. Megjelenés alatt.

Ladányi János: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten. Valóság, 1989/8.

Ladányi János – Szelényi Iván: Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In Csenyéte-antológia. Bár könyvek. Csenyéte–Budapest–Szombathely, 1998.

Ladányi János – Szelényi Iván: A kirekesztettség változó formái. Napvilág kiadó, 2004.

Salamon Pál: A torna megyei cigányok. 1996.

Virág Tünde: Gettósodó térség. Kritika, 2003. április.